

Приліпко І. Л.

Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

ОБРАЗИ ІВАНА МАЗЕПИ ТА СЕМЕНА ПАЛІЯ У ФОЛЬКЛОРНИХ ЗАПИСАХ З АЛЬБОМІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА В ЙОГО ХУДОЖНІХ ТВОРАХ

У статті проаналізовано записи народних пісень про Івана Мазепу та Семена Палія, які містяться в альбомах Т. Шевченка. Розкрито особливості контексту, мотивів та образів пісенних творів. Окрему увагу приділено аналізу варіативності фольклорних текстів, висвітленню специфіки народної та індивідуально-авторської рецепції історичних постатей і подій. З'ясовано, що занотовані в альбомах Т. Шевченка народні пісні «Під городом під Солидоном...» і «Солодким медом да солодким вином кубки наповняли...», в яких ідеться про Мазепу й Палія – маловідомі й цікаві фольклорні тексти, де акцентовано на конфлікті гетьмана й фастівського полковника. Провідний мотив зради визначив семантичне наповнення образів: закріплене у народній свідомості стереотипне сприйняття Мазепи як зрадника й позитивна рецепція Палія як жертви й героя. Варіанти цих пісень, зберігаючи основний мотив та позиціонування образів, прикметні різними сюжетними, наративними, зображально-виражальними нюансами. Про варіативність не лише пісенних текстів, а й зображених у них історичних постатей свідчить текст пісні «Семене Палію! А що ж бо ти робиш...», в якому козацький ватажок постає в досить неоднозначному й загадковому контексті. Записи цих пісень у Шевченкових альбомах доводять зацікавленість поета посталями Мазепи й Палія, що спонукало його до творчої інтерпретації відповідних образів (акварелі, ескізи, поеми «Великий льох», «Іржавець», «Чернець» та ін.). Т. Шевченко не вдавався до поглиблених художніх тлумачень мотивів пісень про Мазепу й Палія, проте як образи, так й історичні факти стали основою формування історіософського контексту творів митця, актуалізації важливих ідейно-художніх висновків про роль історичної пам'яті та засвоєння уроків минулого.

Ключові слова: альбом, народна пісня, пісенний варіант, мотив, образ, поема, історія.

Постановка проблеми. В альбомах Тараса Шевченка [13; 14] занотовані цікаві й малопоширені варіанти пісень про Івана Мазепу та Семена Палія. Ці пісенні записи свідчать, що історичні постаті Мазепи й Палія цікавили поета, а їхні неоднозначність, подекуди суперечливість, попри беззаперечний внесок в історію становлення державності та визвольну боротьбу за неї, ставали імпульсами для творчих пошуків та інтерпретацій митця.

Постановка завдання. Окремі фольклорні записи з альбомів Т. Шевченка розглядали Олександр Правдюк [6], Дмитро Ревуцький [7], Станіслав Росовецький [8], проте актуальною залишається потреба системного й поглибленого вивчення кожного занотованого в альбомі пісенного твору в широкому контексті, у зв'язках із творчістю поета. Тому метою цієї статті є з'ясування контексту появи, особливостей мотивів, образів занотованих на альбомних аркушах пісень про Мазепу й Палія, розгляд і порівняння

варіантів фольклорних текстів, простеження специфіки творчої рецепції Т. Шевченком пісенних мотивів і образів.

Виклад основного матеріалу. В альбомі зарисовок, поезій і фольклорних записів 1846–1850 рр. текст історичної пісні про Мазепу «Під городом під Солидоном...» розміщено на звороті аркуша 41, його лицьовому боці та на звороті аркуша 40 (особливості такого розташування текстів пояснюється тим, що нотатки заносились в альбом з обох боків). Запис цієї пісні належить невідомій особі, яка зробила його з голосу селянина Мартина Липського, на що вказує підпис від текстом: «От Мартына Липскаго» [14, арк. 40 зв.]. Мартин Іванович Липський (1772–1852) – знайомий Т. Шевченка, мешканець села Фастівець, від якого в альбом було занотовано кілька пісень. Запис датується на підставі нотатки: «од Мартына того ж» під піснею «Ой пише, пише наш імператор...» з цього ж альбому, під якою зазначено: «1846, іюля 15, у Хвастовці» [14, арк. 39]. Отже, цю

пісню теж записано орієнтовно 15 липня 1846 р. У цей час Т. Шевченко брав участь в археологічній експедиції як співробітник Тимчасової комісії для розгляду давніх актів на розкопках скіфської могили Переп'ят у селі Фастівець (Васильківського повіту Київської губернії, тепер село Фастівець Фастівського району Київської області). О. Правдюк зазначає, що тоді Т. Шевченко жив «на квартирі у одного з копачів курганів Мартина Липського в с. Фастовець. Від нього та його дружини Оксани Зорівни поет записав ряд історичних пісень» [6, с. 86].

На альбомних аркушах текст пісні такий¹:

Під городом під Солидоном²

Мазепа гуляє,

Палія Семена на охоту визиває.

Став Семен Палій на охоту прибувати,

Став його проклятий Мазепа медом, вином частувати,

А не знав же Палій Семен, як слави зажити,

Велів вистрілити з ломової пушки двічі.

Сунулась превражая орда осою у вічі,

Крикнув, покрикнув превражий Мазепа на свої ян[и]чари:

Возьміть, возьміть Палія Семена да залийте в кайдани.

Взяли, взяли Палія Семена да залили в темницю,

А сам побіг, проклятий Мазепа, аж до царя на столицю.

Казав еси, милостивий царю, що Семен Палій не змінщик,

А Семен Палій хотів шведа підняти да Москву в пень вирубати.

А крикнув-покрикнув Семен Палій, сидючи в темниці:

Брешеш ти, проклятий Мазепа, хоть ти в царя на столиці.

Не чути вражого Мазепа, з столиці не чути,

Тільки чути Палія Семена, [що] сидить у темниці.

Пропала Мазепа слава, навіки пропала,

А Палієві Царство Небесне і довічна слава [14, арк. 41 зв., 41, 40 зв.; 20, с. 266–267].

У пісні відображено складні відносини між гетьманом Іваном Мазепою (1639–1709) і козацьким ватажком, фастівським полковником Семеном Палієм (бл. 1640–1710), точніше – апогей їхнього конфлікту. Як відомо з історії, Мазепа

контактував з Палієм і протягом 1690-х років вони неодноразово зустрічалися, зокрема в Батурині й Києві. Мазепа навіть на власні кошти купив йому двір у Києві на Подолі, де з 1690 р. проживала дружина Палія з дітьми. 1694-го Палій склав таємну присягу на вірність гетьману, а 1702-го відкрито заявив про присягу російському цареві та Мазепі [12, с. 41–42]. Перейнятий ідеєю об'єднання Правобережжя та Лівобережжя, «приблизно 1693 Мазепа почав підштовхувати російський уряд до приєднання Правобережжя, прийняття фастівського полковника С. Палія в підданство разом з козацькою територією» [9, с. 423]. Проте гетьман побоювався зростання популярності Палія, а тому звинуватив його у контактах з польським коронним гетьманом Хієронімом Любомирським, прихильником шведського короля Карла XII. Після свого вступу в 1704 р. на Правобережжя, Мазепа в кінці липня заарештував Палія, «чим усунув для себе перешкоди в оволодінні правобережними землями, а також запобігав розгортанню внутрішнього протистояння в Українській козацькій державі» [9, с. 423]. Цю подію, суголосно з пісенним текстом, описує Адриан Кашенко у своїй праці «Оповідання про славне Військо Запорозьке низове»: «У літо року 1704 цар Петро I послав Мазепу з козацьким військом на Правобережну Україну, щоб громити тих польських панів, котрі обстоювали за шведську партію; Мазепа ж скористався цим випадком, щоб підгорнути Правобережну Україну під свою владу і стати гетьманом обох берегів Дніпра не тільки на папері, а й дійсно. На перешкоді йому до цього стояв тільки фастівський полковник Палій, оборонець посполитого люду і ворог панства, що розплодив Мазепа на Гетьманщині. <...> Щоб одкинути Палія з свого шляху, Мазепа закликав його до свого табору на приятельський бенкет, і коли той, не маючи й у гадках нічого лихого, сидів в його наметі гостем, гетьман зрадливо звелів його зв'язати і вирядив у Москву, пояснюючи у листі до царя Петра, ніби Палій прихильний до шведської зверхності. Цар повірив тому наклепові і без ніякого суду заслав Палія у Сибір і тільки року 1709, після прилучення Мазепа до шведського короля, повернув старого полковника на волю» [3, с. 168]. Проте невдовзі (в жовтні 1708 р.), ставши свідком переформатування політичних інтересів, побачивши намір Петра I щодо підкорення України, Мазепа сам почне перемовини з Карлом XII й перейде на бік шведів.

Гетьман обмовив Палія перед російським царем і той засудив його на заслання до Сибіру

¹ Тут і далі в цитуванні автографів зберігаю правописні особливості; пропущені літери відтворюю в квадратних дужках.

² Імовірно, це вигадана чи переключена назва.

(там Палій перебував з серпня 1705 р. до весни 1708-го). Палія було звільнено після виступу Мазепи проти Петра І. Він брав участь у Полтавській битві на боці царя. Саме ці історичні перипетії знайшли відображення в народній пісні, записаній у Шевченковому альбомі, та у її численних варіантах.

Розширений у подієвому плані варіант пісні про Мазепу й Палія – «Солодким медом да солодким вином кубки наповняли...» (пісня записана рукою Пантелеймона Куліша в альбомі Т. Шевченка 1842–1843 рр. орієнтовно 13 червня 1843 р. в Межигір'ї):

Солодким медом да солодким вином кубки наповняли,

А й у той час Сем[ена] П[алія] й на бенкет зазвали.

Ой як крикн[ув] пес М[азепа] на свої лейтари³ –

Возьміть, возьм[іть] С[емена] П[алія] й забийте в кайдани.

Ой забив же у кайдани да вкинув в темни[цю],

А сам їде, пес Мазепа, к осуд[ару] на столицю:

Не я ж тобі, велик осудару, не я тобі змена,

Змена ж тобі, велик осудару,

[в]ід Пал[ія] Семена.

Ой як зійшов П[алій] С[емен] на високу могилу –

Стійте, молодці, не лякайтесь, ще ж я не загинув.

Ой як крикнув да великий сударь, сидя на столиці:

Біжіть, біжіть, випускайте Палія з темниці,

Нехай біжить, не пускає шведа на столицю.

Ой як зійшов П[алій] С[емен] на високу могилу –

Стійте, молодці, не лякайтесь, ще ж я не загинув.

Ой іще хміль зелененький з землі витикався,

А вже Палій Семен з шведом войовався.

Ой уже хміль зелененький з тичини додолу,

Не пускає С[емен] П[алій] а шв[еда] додому [13, арк. 22 зв., 22; 20, с. 259–260].

Суголосність цієї пісні з текстом «Під городом під Солидоном...» простежується як на сюжетному, так і на образному рівнях: запросини Палія (в першому тексті «на охоту», в другому – «на бенкет», там і там є частування медом і вином); його арешт за розпорядженням Мазепи; наклеп Мазепи царю на Палія (в першому тексті звинувачення конкретизоване: «А Семен Палій хотів шведа підняти да Москву в пень вирубать»).

³ Те саме, що й рейтари – наймані солдати.

Проте завершальні частини обох текстів суттєво відрізняються: якщо в першому з темниці від Палія лунає звинувачення в бік Мазепи в брехні й у двох останніх рядках висловлено народний осуд гетьманові й слава Палієві, то в другому тексті Палій запевняє своє військо, що він не загинув, а сюжет набуває розгортання: цар наказує звільнити козацького ватажка, аби той допоміг протистояти шведам («Нехай біжить, не пускає шведа на столицю»), що, врешті, й сталося та відповідало реальним фактам (під час наступу шведів і переходу до них Мазепи, за розпорядженням Петра І звільнений навесні 1708 р. Палій брав участь у Полтавській битві на боці царя).

Історія про Палія та Мазепу міцно закріпилася в народній свідомості, про що свідчать численні варіанти пісенного тексту. Три з них, які зібрав Іван Манжура, надруковано в «Киевской старине» за 1882 р. У першому з них – «Ой з-за гаю, гаю зеленого...» [4, с. 612–614] – домінує форма діалогу Мазепи й Палія; тут, як і в піснях «Під городом під Солидоном...» і «Солодким медом да солодким вином кубки наповняли...», Мазепа вдається до підступного захоплення Палія: почастувавши його вином, наказує закувати в кайдани і вкинути до темниці. Після цього Мазепа спрямовується до царя: у трьох варіантах пісні про це мовиться в різних часових формах: «побіг» («Під городом під Солидоном...»), «їде» («Солодким медом да солодким вином кубки наповняли...»), «хоче» («Ой з-за гаю, гаю зеленого...»). Пісні «Під городом під Солидоном...» та «Ой з-за гаю, гаю зеленого...» завершуються тим, що з темниці лунає голос Палія, який звинувачує Мазепу в брехні, у пісні ж «Солодким медом да солодким вином кубки наповняли...» сюжет набуває розгортання, про що вже йшлося вище.

У другому пісенному тексті, який подає І. Манжура – «Ой п'ють, та й п'ють та два козаченьки...» – в контексті основного мотиву (підступного схоплення Палія за наказом Мазепи), на відміну від розглянутих вище текстів, з'являються постаті двох козаченьків, які «з собою Семена Палія / На охоту підмовляють», та цариці (очевидно, йдеться про першу дружину Петра І Євдокію Федорівну Лопухіну (1669–1731), останню російську царицю), яка дивується зникненням Палія: «А як огляділась та наша цариця, / Та не звечера вранці: / – Ой десь немає Семена Палія / В моєму білому царстві» [4, с. 614–615].

У численних варіантах пісні про Мазепу і Палія [див. ще: 1, с. 62–70, 76–78; 2, с. 309–329; 5, с. 1–36, 55–57; 10, с. 58–60] сталою формулою

є закликання Мазепою Палія на бенкет (або «на охоту»), підступне частування полковника вином і медом, поневолення та обстрілювання його перед царем. В окремих варіантах пісні усталений сюжет доповнено конкретизацією намірів Мазепи, який розкриває свої плани Палієві й намагається його схилити на свій бік, як це бачимо у варіантах *Е, І, І, Й, П, Р*, наведених у збірнику «Історичні пісні» (1961): «<...> Ей, чи не будеш, Семене Палію, / А на царя воювати?»; «<...> Гей, да будем, Палію Семене, / На москаля воювати»; «<...> Ой думаю я, Семене, Москву впень рубати, / А сам хочу у столиці царем царювати»; «Прошу тебе, Палію Семене, / Щоб не зрадив ти мене, / Як буду я шведа підмовляти, / Упень москаля рубати»; «<...> Сам я думаю, сам гадаю, / Ще й шведа підмовляю / Впень москаля рубати; / Сам я думаю, сам я гадаю / Цим царством царствувати» [2, с. 312, 315, 318, 319, 324]. Сюжет деяких варіантів розширено діалогом Мазепи й царя щодо долі Палія [2, с. 315–316]. Різняться пісенні варіанти переважно своїми фіналами, адже у багатьох із них історія про поневолення Палія не завершується тим, що він опинився в темниці, а має продовження: а) звільнений Палій воював на боці Петра I проти шведів [2, с. 314–315, 321–322]; б) Палій «розбив проклятій Мазепі / Всі покої і світлиці» [2, с. 312]; в) Палій «Із Сибіру свободився» [2, с. 320]; г) Палій вчиняє розправу над Мазепою [2, с. 320].

Спільним у варіантах пісні є мотив зради, підступного поведіння Мазепи з Палієм. У кожному з варіантів пісні (а також в інших народних піснях [див.: 2, с. 306–307]) Мазепа постає зрадником зі сталим означенням – «проклятий». За народними переказами, така характеристика закріпилася за гетьманом після того, як він потоптав Євангелію, а підмовив його на це шведський король, запевнивши, що після цього він стане проклятим і тоді його зрада Петру I вже не буде гріхом [4, с. 612]. У контексті розглянутих пісенних варіантів увиразнюється унікальність запису в Шевченковому альбомі 1846–1850 рр.: лише в ньому йдеться про загадковий город Солидон, лому пушку, з якої велів вистрілити Палій, «превращую» орду, що сунулася «осою у вічі».

Народну пісню «Семене Палію! А що ж бо ти робиш...» в альбомі Т. Шевченка 1846–1850 рр. занотувала невідома особа на аркушах 50, 49 та звороті аркуша 48. Запис пісні датується орієнтовно червнем – липнем 1846 р. на підставі датування запису балади «У Києві на ринку п'ють козаки горілку...», розміщеному на звороті аркуша

52 і на його лицьовому боці, під яким зазначено: «На Переп'яті – 1846 – іюня 22» [14, арк. 52]. На альбомних аркушах текст пісні такий:

Семене Палію! А що ж бо ти робиш,
Да [червоної – *закреслено*] білії руки да у крові
носиш.

Ой і забив, забив сизу голубоньку,
Чтоб не буркотала зверху на дубочку,
Ой коли б же гула да не боркотала,
Мені, молодому, спати не давала.
У неділю рано у всі цвони цвонять,
Семена Палія у кайданах водять.
Цвонили, цвонили да вже й перестали,
А турки Палія у неволю взяли⁴.

Повели Палія та улицею
І зв'язали руки назад сирицею.
Повели Палія аж на ту границю,
Аж на ту границю, да на шибеницю.
Кинули Палія в глибоку криницю;
Отут мені, брате, треба пропадати⁵,
Бляхою криницю треба оббивати,
[А – *закреслено*] Чорним оксамитом кругом
обстилати [14, арк. 50, 49, 48 зв.; 20, с. 266–267].

Якщо у піснях «Під городом під Солидоном...», «Солодким медом да солодким вином кубки наповняли...» та в їх варіантах образ Палія – козацького ватажка, одного з очільників національно-визвольного повстання на Правобережжі у другій половині XVII ст. – позначено героїчним пафосом, йому протиставлено негативний образ Мазепи, з яким пов'язується мотив зради, то пісня «Семене Палію! А що ж бо ти робиш...» трохи випадає з цього ряду. В ній немає Мазепи, а в образі Палія з'являються негативні нотки: його «білії руки да у крові», бо він «забив сизу голубоньку». Про яку саме «сизу голубоньку» йдеться неясно, зрозуміло тільки, що це метафоричний образ. На думку С. Росовецького, у цій пісні «Шевченка, мабуть, привернула її архаїчна формульна побудова: у сюжет про Палія вмонтовано пісенну формулу про вбивство “сизої голубоньки” <...>» [8, с. 117]. Проте, за пісенним сюжетом, Палій опинився в неволі не через це: його полонили турки й кинули у глибоку криницю. Про яке саме ув'язнення йдеться, точно визначити важко, але відомо, що Палій був непримиренним до турецьких і татарських поневолювачів, разом із коронними військами та правобережним козацтвом воював проти них на Поділлі, обороняв від татар-

⁴ Над словосполученням «у неволю взяли» написано: «под арешт узя[ли]».

⁵ Над «треба пропадати» у дужках записано: «віка доживати».

ських нападів Немирів (1688 р.), Умань (1689 р.), Білу Церкву (1687, 1690 рр.), Смілу (1693 р.), Фастів (1690, 1693, 1695 рр.). У 1688–1695 рр. очолював військові операції правобережних козацьких полків (також і спільні з лівобережними) у володіннях Османської імперії та Кримського ханату в Північному Причорномор'ї та Молдові. Палієві не раз вдавалося полонити турків і татар, яких він часто надсилав до Варшави, Москви, Батурина [12, с. 41]. З огляду на таку діяльність Палія, турки й татари переслідували його, очевидно й ув'язнювали, у неволю брали – про що і йдеться у пісні. Можливо, у цьому фольклорному тексті мова про те, як Палія арештували в Немирові 1689 р. (тоді його провели вулицями Немирова до в'язниці міста Підкаменя, де він перебував протягом зими, а потім втік).

Пісню «Семене Палію! А що ж бо ти робиш...» вперше опублікував Д. Ревуцький у праці «Т. Шевченко і народна пісня» (1939), але не як самостійний твір, а як продовження пісні «Ой горе ж мені та на чужині...», зазначивши, що цей запис «являє собою якусь суміш образів побутових пісень, прив'язаних у даному разі до імені того ж Семена Палія» [7, с. 38]; аналогічно розміщено й потрактовано цей пісенний текст і в 10-томному виданні творів Т. Шевченка [15, с. 265–266]. Проте пісню «Семене Палію! А що ж бо ти робиш...» варто вважати окремим фольклорним твором, адже він має свої численні варіанти. Близький до занотованого в альбомі Т. Шевченка текст подає М. Драгоманов у виданні «Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст.» (записано на Київщині у 60-ті роки XIX ст.):

Ой, Семен Палій, чого в тебе білі ручки в крові?
 Забив, забив сиву голубочку,
 Щоб не сиділа та не буркотала,
 Мені молодому спати не давала.
 А в неділю рано дзвони задзвонили
 А вже турки Палія зловили.
 Задзвонили дзвони, разом перестали,
 А вже турки Палія споймали.
 Повели Палія селом гулицею
 А зв'язали назад руки сирицею.
 Повели Палія містом та базаром понад крамничею,

Понад тую турецьку границю та й на шибеницю [5, с. 69].

Спільними з альбомним варіантом у цьому тексті є ключові сюжетні й образні деталі: звернення до Палія, сива (сиза – у варіанті з альбому) голубонька, яку забив Палій, турки, які зловили Палія, зв'язали йому руки й повели на «границю»

та на «шибеницю». У варіанті, наведеному М. Драгомановим, деталізовано маршрут, яким вели турки Палія («Повели Палія містом та базаром понад крамничею»). Натомість у пісенному варіанті, записаному в альбомі, є чотири заключні рядки, яких немає у варіанті зі збірки «Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст.». М. Драгоманов уважав, що цей текст – уривок пісні, яка не має ніякого зв'язку з історичним Палієм, ім'я якого потрапило в текст випадково, й подає варіанти цієї пісні, в яких Палія не згадано [5, с. 70–74]. На переконання дослідника, ця пісня «галицького походу, з опришківських (розбійницьких) і розказує про кару молодця, котрий убив невірну йому дівчину чи жінку <...>. Пісня ця, певно, занесена в Київщину галицькими заробітчанами <...>» [5, с. 70].

Відомі й інші варіанти цієї пісні – вони наведені у збірнику «Історичні пісні» (1961) [2, с. 331–332]. На відміну від пісенних варіантів із Шевченкового альбому та зі збірки «Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст.», у цих текстах не згадується сиза голубонька; немає у них і рядків, якими завершується текст в альбомі Т. Шевченка (про криницю, в яку кинули Палія) – все це увиразнює унікальність записаного в альбомі пісенного варіанта. У поданих у збірці «Історичні пісні» варіантах *А, Б, В, Г* акцентовано на полоні С. Палія турками, про що також мовиться і у другій частині текстів з альбому та зі збірки «Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст.». Особливістю варіантів *Б, В, Г* є діалог поневолювачів із Палієм. Незмінними елементами є «границя» (окрім варіантів *А, Г*) та «шибениця» (окрім варіанта *А*). Усталеною формулою, повторюваною з незначними відмінностями у всіх текстах, є рядки: «У неділю рано у всі дзвони дзвонять, <...> / Дзвонили, дзвонили да вже й перестали».

Про те, що постаті Мазепи й Палія цікавили Т. Шевченка свідчать не лише фольклорні записи в альбомах поета, а і його художні твори, в яких ці образи неодноразово згадуються та інтерпретуються. Визначаючи історичні джерела мазепинської тематики у доробку Т. Шевченка, Роксана Харчук акцентує на працях Дмитра Бантиша-Каменського, Михайла Максимовича, Ізмаїла Срезневського, Олександра Рігельмана [11, с. 106–107]. Джерелом відомостей про той історичний період, про постаті Мазепи та Палія для Т. Шевченка були й численні пісні, які він чув безпосередньо в народному середовищі, зокрема й ті, що зафіксовані у його альбомах та їх варіанти.

До образу Мазепи митець звертався як у малярській, так і в літературній творчості. 1840 р. Т. Шевченко виконав акварель «Марія» (за поемою Олександра Пушкіна «Полтава»), 1843-го – ескізи за поемою Кіндрата Рилєєва «Войнаровський»: «Мазепа і Войнаровський», «Мазепа і Карл XII», «Смерть Мазепи» (три твори).

У поемі-містерії «Великий льох» (1845) друга душа, яка «цареві московському / Коня напоїла» [16, с. 315–316], згадує про знищення російським військом 1 листопада 1708 р. за наказом Олександра Меншикова гетьманської столиці Батурина та всіх його мешканців, що сталося після Полтавської битви:

Я була ще недолітком,
Як Батурина славний
Москва вночі запалила
<...>

Я меж трупами валялась
У самих палатах
Мазепиних... [16, с. 316].

Поема «Іржавець» (1847) починається спогадом про поразку в Полтавській битві Карла XII та Івана Мазепи в червні 1709 р.:

Наробили колись шведи
Великої слави,
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави [17, с. 44].

Якщо в пісні «Під городом під Солидоном...» конфлікт між Мазепою та Палієм є центральним, то в поемі Т. Шевченко лише натякає на нього, натомість акцентує на фатальній для української історії причині багатьох, і цієї зокрема, трагічних подій – брак однастайності, узгодженості дій у прямуванні до однієї мети:

Ой пожали б, якби були
Однастайне стали
Та з фастовським полковником
Гетьмана єднали [17, с. 44].

Постать Мазепи фігурує й у прозі Т. Шевченка. У повісті «Музикант» (1854–1855) розповідає малює «прекрасно освещенную вечерним солнцем каменную церковь, довольно неуклюжей, но оригинальной архитектуры, построенную полковником прилуцким Игнатом Галаганом, тем самым, что первый отложился от Мазепы и передался царю Петру, за что и был, по смерти полковника Носа, возведен в звание прилуцкого полковника и одарен великими маестностями в том же полку» [18, с. 207] (ідеться про Спасо-Преображенський собор 1710–1720 років побудови у Прилуках). У повісті «Близнець» (1854 або 1855), описуючи Переяслав, автор зупиняється на вигляді Возне-

сенського собору, побудованого коштом Мазепи у 1700 р. (у повісті дату вказано неточно): «<...> над городом из тумана выходила белая осьмиугольная башня, увенчанная готическим зеленым куполом с золотою главою. Это соборный храм прекрасной, грациозной, полурококо, полувизантийской архитектуры, воздвигнутый знаменитым анафемой Иваном Мазепою в 1690 году» [19, с. 17]. Цей собор Т. Шевченко намалював у 1845 р. [див.: 21, с. 280–281]. Згадуючи Мазепу, він актуалізує факт накладання на гетьмана анафемі – церковного прокляття, що передбачало відлучення від церкви (проголошення анафемі відбулося за наказом Петра I у листопаді 1708 р.).

Образ Палія зображено у поемі «Чернець» (1847). В його основі – легенда про чернецтво козацького ватажка:

Хто ж цей сивий
Попрощався з світом?
Семен Палій, запорожець,
Лихом не добитий [17, с. 50].

Т. Шевченко ніби вихоплює й подає своєрідними штрихами доленосні епізоди з життя Палія:

А сивий гетьман, мов сова
Ченцеві зазирає в вічі.
Музика, танці і Бердичів.
Кайдани брязкають... Москва,
Бори, сніги <...> [17, с. 51].

У вірші «Швачка» (1848) Микита Швачка (бл. 1728 – після 1768), один з керівників Коліївщини, закликаючи побратимів до походу на Фастів (загин із ним на чолі навесні 1768 р. захопив Фастів), згадує про Семена Палія:

Ходім погуляєм
Та в пригоді свого батька
Старого згадаєм,
Полковника фастовського
Славного Семена [17, с. 133].

Палій фігурує як «славний», а його справа звільнення України від її гнобителів триває:

Прийди з того Межигор'я,
Наш славний Палію,
Подивися, що той Швачка
У Фастові діє! [17, с. 133].

Висновки. Записані в альбомах Т. Шевченка народні пісні «Під городом під Солидоном...» і «Солодким медом да солодким вином кубки наповняли...», в яких ідеться про Мазепу й Палія – маловідомі й цікаві фольклорні тексти, в яких акцентовано на конфлікті гетьмана й фастівського полковника. Провідний мотив зради визначив семантичне наповнення образів: закріплене у народній свідомості стереотипне

сприйняття Мазепи як зрадника й позитивна рецепція Палія як жертви й героя. Варіанти цих пісень, зберігаючи основний мотив та позиціонування образів, прикметні різними сюжетними, наративними, зображально-виражальними нюансами. Про варіативність не лише пісенних текстів, а й зображених у них історичних постатей свідчить пісня «Семене Палію! А що ж бо ти робиш...», в якій козацький ватажок постає в досить неоднозначному й загадковому контексті. Записи розглянутих пісень в Шевченкових

альбомах доводять зацікавленість поета посталями Мазепи й Палія, що, в свою чергу, спонукало його до творчої інтерпретації відповідних образів. Хоча Т. Шевченко не вдавався до поглиблених художніх розробок мотивів розглянутих пісень, проте як пісенні образи, так й історичні факти стали приводом для важливих ідейних висновків, акцентованих у його творах: про роль особистості в історії національно-визвольних змагань, про причини історичних поразок і значення минулого для сьогодення.

Список літератури:

1. Запорожская старина [изд. И. Срезневский]. Ч. 2. Кн. 1. Харьков : В Университетской тип., 1834. 84 с.
2. Історичні пісні / За редакцією М. Т. Рильського і К. Г. Гуслистого. Київ : Видавництво Академії наук Української РСР, 1961. 1068 с.
3. Кашенко А. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове (Коротка історія Війська Запорозького з малюнками, картами й планами). Київ : Веселка, 1992. 266 с., [5] с.: іл.
4. Легенда и три песни о Семене Палие. *Киевская старина*. 1882. Т. I. № 3. С. 611–615.
5. Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст. / з увагами М. Драгоманова. Ч. 1. Розд. 2. Женева : Печатня «Громади», 1885. XII, 225, [2] с.
6. Правдюк О. Т. Г. Шевченко і музичний фольклор України. Київ : Наукова думка, 1966. 240 с.
7. Ревуцький Д. Т. Шевченко і народна пісня. Харків : Мистецтво, 1939. 63 [1] с.
8. Росовецький С. Шевченко і фольклор. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Критика, 2015. 480 с., бібл.
9. Станіславський В. Мазепа Іван Степанович. *Енциклопедія історії України: У 10 т. Т. 6: Ла–Ми / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.* Київ: Наукова думка, 2009. С. 421–425.
10. Украинские народные песни / изд. Михайлом Максимовичем. Ч. 1. Кн. 1–3: Украинские Думы. Песни Козацкие былевые. Песни Козацкие бытовые. Москва : В Университетской тип., 1834. XI, [1], 180 с.
11. Харчук Р. Історична пам'ять Т. Г. Шевченка: спроба реконструкції: монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2019. 216 с.
12. Чухліб Т. Палій (Гурко) Семен Пилипович. *Енциклопедія історії України: У 10 т. Т. 8: Па–Прик / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.* Київ : Наукова думка, 2011. С. 41–43.
13. [Шевченко Т. Альбом (1842–1843)]. *Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*. Ф. 1. Од. зб. 106. 30 арк.
14. [Шевченко Т. Альбом зарисовок, поезій і фольклорних записів (1846–1850)]. *Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*. Ф. 1. Од. зб. 108. 56 арк.
15. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 10 т. Т. 6: Замітки, статті, листи, записи народної творчості, «Букварь». 1839–1861. Київ : Вид-во АН УРСР, 1957. 590 с.
16. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. Т. 1: Поезія 1837–1847. Київ : Наукова думка, 2001. 784 с.
17. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. Т. 2: Поезія 1847–1861. Київ : Наукова думка, 2003. 784 с.
18. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. Т. 3: Драматичні твори. Повісті. Київ : Наукова думка, 2003. 592 с.
19. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. Т. 4: Повісті. Київ : Наукова думка, 2003. 600 с.
20. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. Київ : Наукова думка, 2003. 496 с.
21. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. Т. 8: Мистецька спадщина. Живопис і графіка 1843–1847. Київ : Наукова думка, 2013. 587 с.

Prylipko I. L. THE IMAGES OF IVAN MAZEPA AND SEMEN PALIY IN FOLKLORE RECORDS FROM TARAS SHEVCHENKO'S ALBUMS AND HIS ART WORKS

The article analyzes the recordings of folk songs about Ivan Mazepa and Semen Paliy, which are contained in the albums of Taras Shevchenko. Features of the context, motives and images of song works are revealed. Particular attention is paid to the analysis of the variability of folklore texts, highlighting the specifics of folk and individual-authorial reception of historical figures and events. It was found out that the folk songs "Under the Town Under the Solydon ..." and "Sweet Honey and Sweet Wine Filled the Cups..." recorded in T. Shevchenko's albums, which refer to Mazepa and Paliy – little-known and interesting folklore texts, which

emphasize the conflict between the hetman and the Fastiv colonel. The leading motive for the betrayal determined the semantic content of the images: the stereotypical perception of Mazepa as a traitor and the positive reception of Paliy as a victim and a hero. Variants of these songs, preserving the main motive and positioning of images, are marked by various plot, narrative, pictorial and expressive nuances. The variability not only of the song's text but also of the historical figures depicted in them is evidenced by the text of the song "Semen Paliy! And what are you doing...", in which the Cossack leader arises in a rather ambiguous and mysterious context. Recordings of these songs in Shevchenko's albums prove the poet's interest to the figures of Mazepa and Paliy, which prompted him to creatively interpret the relevant images (watercolors, sketches, poems "Big Cellar", "Irzhavec", "Monk", etc.). T. Shevchenko did not resort to in-depth artistic interpretations of the motives of songs about Mazepa and Paliy, but both images and historical facts became the basis for forming the historiosophical context of the artist's works, updating important idea-artistic conclusions about the role of historical memory and lessons of the pastl.

Key words: album, folk song, song version, motive, image, poem, history.